

*Prof. Dr.
Abdurrahman Güzel'e
Armağan*

Ankara
2004

**KIRGIZLARIN HALK HEKİMLİĞİYLE İLGİLİ BAZI
PRATİKLERİ HAKKINDA**

Relating To Some Rites of Kirgizh's Folk Medicine

Doç. Dr. Nerin Köse*

ÖZET

Modern tıbbın bu kadar gelişmesine rağmen özellikle kırsal kesimdeki halkın hala bildiği, inandığı tedavi yollarına başvurması, dikkat çekicidir.

Kırgız Türkleri'nde de aynı durum sözkonusu olup halk hekimliği sahası şaman kültüründen, İslam dininden ve eski göçebe hayatlarından izler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Pratik, Halk Hekimliği, Kırgız

ABSTRACT

Although modern medicine has developed so much, it is remarkable that people in the countryside still use the traditional alternative medical methods.

The same is observed among Kirghiz Turks and the field of folk medicine has traces from the "Shamen culture, the Islam religion and also old nomadic groups.

Key words: rite, folk medicine, Kirghiz.

Günümüzde bilimsel araştırmaların, çalışma ve tedavi yöntemlerinin takip edilemez bir boyut kazanmasına; hemen her köye en az birer sağlık merkezi açılmasına karşılık şehirlerde bile halkın bazı hastalıkları büyüklerinden öğrendiği şekilde iyileştirmeye çalıştığı veya doktorunun verdiği ilaçların yanısıra kendi bildiklerini de uyguladığı, bir gerçektir. Bu tür tedavi yöntemlerinin geçmişten günümüze ulaşırken eski ve yeni inanç sistemleriyle birleşerek yaşaması ise, bu gerçeğin bir başka tarafıdır. Kısacası halkımızın sağlık ve hastalık hakkındaki düşünceleri, onun inanç sisteminin de bir görünüşüdür.

Özellikle kırsal kesimlerde oturan halkın dünden bugüne koruyup yarattığı geleneksel tedavi usullerinin kaynağını anlayabilmek için de, o toplumun kültürel yapısını bilmek gerekecektir. Nitekim "Halk Hekimliği" diye bilinen ve "Medikal Sosyoloji" ile, Kültürel Antropoloji'nin bir sahası olan "Medikal Antropoloji" gibi bilim dallarının da ortaya çıkmasını sağlayan bu geleneksel tedavi yöntemleri sahası (TÜRKDOĞAN I : 33-46; TÜRKDOĞAN II:40-47) insanın içinde yaşadığı çevresiyle (tabiat, tabiat-üstü güçler ve ait olduğu toplum vb.) olan ilişkileriyle sıkı sıkıya ilgilidir (MADEN: 97-100). Çünkü bir

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

milletin kültür unsurları gibi hastalıklarla savaşma yolları da insanın tabiata karşı direncinin sonucudur ve hayat tarzının, dünya görüşünün, inanç sistemlerinin birer yansımasıdır (TÜRKDOĞAN III:403-405).

Her millette olduğu gibi Türkler de tarih sahnesine çıktıkları ilk andan itibaren çevrelerinde gördükleri canlı-cansız bütün varlıkların oluşumlarını merak edip, her birini kendilerince açıklamaya çalışırken (Yöntem, ss:1-4); açıklamaya çalıştıkları varlığın özelliklerini, kendilerine olan fayda ve zararlarını gözönüne alarak yapmışlar; giderek de onları tanrılaştırmışlardır (ZİYA GÖKALP: 31-117). Kısacası Türkler'in ilk dinleri, tabiat dinidir. Bu sebeple başta "ateş" ve ona bağlı olarak "ocak" ve "ev", "yağmur" ve ona bağlı olarak "yada taşı"; "Yer-Su-Gök Tanrıları", "ağaç" vb. inançlarının belirli bir sisteme oturmasıyla da "4 yön", "Tanrılara ve ruhlara kurban sunma", "doğum-ölüm" gibi geçiş törenleri değer kazanmıştır. Bu sebeple "şaman" denilen din adamları tarafından idare edildiği için "Şamanizm" adını alan eski Türk dininde bazı hastalıklardan ve ruhlardan korunmada söz konusu hususlarla ilgili şaman büyü ve efsunları büyük bir önem taşımıştır (İNAN:13-20). Hatta Şamanların büyü ve sihirle giderek daha çok bütünleşmesi, onların her olayı bu yolla açıklamalarına ve çözümlemelerine yol açması (Köprülü, ss:67-69) bile bu tür uygulamaları yok edememiş; bu dua ve efsunların İslam diniyle birleşip yaşayagelmesi, engellenememiştir.

Ayrıca Türkler'in eski hayatlarında hayvanlar da çok önemli bir yer tutmuştur: Onları göçer-evli olmaya zorlayan "at", türediklerine inandıkları "kurt" ve "keçi" ile, gücüne inanıp bazı uygulamalarda ve benzetmelerde başvurdukları "şahin" gibi.

Elbette geçmişte, Orta Asya'da uzun yıllar bir arada yaşadığımız ancak çeşitli sebeplerle bugün farklı coğrafyalarda bulunduğumuz Kırgız Türkleri için de aynı durum söz konusudur. Onların da çeşitli hastalıklara karşı geliştirdikleri uygulamalarda eski ve yeni inanç sistemlerinin, hayat tarzlarının, dünya görüşlerinin etkisi büyüktür. Bu itibarla Kırgız Türkleri'nin halk hekimliği ile ilgili uygulamalarında başlıca üç husus söz konusudur.

1. Eski Şaman dininden kalma yöntemler,
2. İslam dininden gelen tesirler,
3. Kırgız Türkleri'nin daha çok eski hayat tarzlarından kalan izler.

Kırgızların halk hekimliğine ilişkin tedavi yollarını incelerken, söz konusu ettiğimiz tesirleri gözönüne aldık ve ele aldığımız 23 husus, üç grupta değerlendirdik:

- 1.Sihir ve büyüye dayanan tedavi yolları,
- 2.İlâçla tedavi edilen hastalıklar ve bunların tedavi yolları,
- 3.Hem ilaçla, hem de sihir ve büyüyle iyileştirilen hastalıklar.

1.Sihir ve Büyüye Dayanan Tedavi Yolları:

Bu grupta yer alan hastalıkların tedavisinde eski Totemist ve Şamanist kültürlerle, İslam dininin tesiri açıktır. Geçmişte “şaman”, “arbaş” (veya “arbak”)ların; daha sonra da “darımçı”, “bübü”, “baksı”ların; bugün ise “kançı”, “kayrıçu”, “tamırçı”, “çarkçı” ve “malda” denilen kişiler aracılığıyla yapılan tedavi şekilleri, günümüzde Anadolu Türkleri’nde de uygulanmaktadır: Muska yani üzerlik taşıma, okunmuş ya da dua yazılı kağıdın içine konup eritildiği suyu içme veya hastalıklı bölgeyi dua okuyarak sıvazlama, kurşun dökme gibi...

İçirtki:

Kırgızlar (bizde de olduğu gibi) “molda” (molla, hoca)ların üstüne dua yazıp içine koydukları suyu içerek çocuk sahibi olacaklarına, baş ağrılarının geçeceğine, nazarın kesileceğine, yoldan beklediklerinin geleceğine inanırlar.

Çark Uruu:

Kendisine herhangi bir cin musallat olmuş ya da saralı kimseler “kara cinli” diye isimlendirilen “baksı”lar tarafından çark (def) çalınıp evliyalardan, velilerin adı anılarak; hasta, yakılan büyük bir ateşten atlatılarak; hoca ateşte iyice kızdırdığı kılıcı karada, suda, havada ölenlerin adları hatırlayıp yaladıktan sonra, kapıya doğru geri geri gidip bir hayvanın üstüne atlayarak iyileştirilir.

“Dubana” ve “bübü”ler ise bu tür durumlarda peygamberlere tanrıya sığınarak dua ederler; bazen de “dubana”lar köyün erkeklerine, bübüler ise kadınlarına abdest aldırıp hastalığın olduğu eve onları toplar ve “illallah” çekip, çark (def) çalarak kötülüğü, hastalığı uzaklaştırırlar (MOLDA:548).

Üşkürüü:

Kırgızlar herhangi bir yeri ağrıyan insanın acısını dindirmek, nazarını kesmek, sebebi olmayan iç sıkıntısını gidermek, çocuksuz kimselerin çocuk sahibi olmalarını sağlamak için “baksı”lara, için “malda” (molla, hoca)lara götürülerek okutup üfletirler. Bu tür durumlarda hoca, kendince uygun gördüğü bir duayı okuyup, hastaya üfler.

Uçuktoo:

Herhangi bir yerinde uçuk çıkan veya bir tarafı ağrıyan, ateşi çıkan kişi çırılçıplak evin eşiğine oturtulur ve bir ateşte iyice kızdırılan iki-üç makas ya da orak hastaya yaklaştırılır ve üstüne “uçuk” “uçuk” diyerek su serpilir. Hasta titremeye başladığında ise yatağa yatırılır; böylece hastalığın geçeceğine inanılır (MOLDA:549). Ateş, su ve demir kültürleriyle ilgili olduğu görülen bu tedavi şekline ateşli hastalıklarda da başvurulur,

Manas’ın Mezarını Tavaf Etmek:

Çocuğu olmayan Kırgız kadınları Manas’ın mezarını kırk defa dönerek dua ederler ve çocuklarının olacağına inanırlar.

Korgoşun Töküü:

Nazar değdiğiğine inanılan, sevda çeken, korkan kişilerin bu illetlerden kurtulmaları için bir kapta kızdırılan yağa kurşun dökülür ve çıkan şekillerden o kişinin korktuğu, âşık olduğu ya da kendisine nazar değdiren kişi veya nesne tespit edilir ve erenlerin, evliyaların adları anılarak problemin ortadan kalkacağına inanılır. Hatta iç hastalıklarının bile dökülen kurşun şekillerine bakılarak tespit edilebileceğine inanılır.

Ot Menen Alastoo:

Kırgız Türkleri içine cin girdiğine inanılan kimseleri ateşten atlatarak, uçukların ise ateşte iyice kızdırılmış demir parçasının ya da makas, maşa türünden bir nesnenin yaklaştırıp korkutarak tedavi ederler. Çünkü Şamanist kültürden gelen inanca göre her hastalığın bir "iye" (sahip)si vardır ve ancak ateşten korkup kaçar. Ateş kültü ile ilgili olduğunu bildiğimiz bu uygulamaya (İNAN:66-71) hem insan, hem de hayvanların tedavisinde başvurulur ve bu sırada Kazaklardaki "bedik"e benzer sözler söylenerek kötü ruhların hastadan başka bir varlığa geçeceğine inanılır (KAÑIRATBAYEV: 40-42).

Uykusuzluk:

Uykusuzluk çeken kişiler için de başlarında içi su dolu tas üç defa dolaştırılır ve tas içindeki su boşaltıldıktan sonra evin eşiğine konur. Hastalık bitene kadar da tas, orada bekletilir.

Nazar:

Göze gelen insanların bu illetten kurtulmaları için ise bir dilim ekmek yedi parçaya bölünür ve hastaya yedirilir. Yahut da hastanın, yedi göbek ata-dedesinin, adları sırayla anılarak ve okunan dua onların ruhuna gönderilmek suretiyle nazardan kurtulacağına, korunacağına inanılır.

2.İlaçla Tedavi Edilen Hastalıklar:**Darımdoo:**

"Darımçı" adı verilen kişilerce gerçekleştirilen bu duruma göre yaralı ya da ağrıyan taraf (baş, diz vb.) bir bez parçası veya tülbentle hasta bağırincaya kadar sımsıkı bağlanır; dua okunduktan sonra çözülür. Bu uygulamaya, yılan ve akrep sokması, iltihaplanma gibi durumlarda da başvurulduğu bilinmektedir (MOLDA:549).

Terige Aluu:

"Tabıp"lar ya da tecrübeli kimseler soğuk algınlığı olanları yeni kesilen tayın derisine çırılçıplak sardıktan sonra yatağa yatırır. Tay yerine koyun derisinin de kullanılabilirdiği bu durumlarda hasta, terleyip ateşi düşünceye kadar derinin içinde kalır (MOLDA:550) Ertabıld Destanı'nda:

Orunup catıp terdeerge

Eçkinin kanduu teri teri bar (ERTABILDI:338) olarak geçen bu uygulamanın modern tıpta "vücudun hava ile temasının kesilmesi sonucu

metabolizmanın hızlanması ve terleyerek toksinlerin dışarı atılması” demek olduğunu da belirtmek istiyoruz.

Tilme:

Genellikle yüzde ve burunda, bazen de kasık bölgesinde çıkan bir çeşit iltihaplı yara veya şişliklerin “darımçı”lar tarafından ustura veya neşter ile içindeki sıvı boşaltılarak o kısma “şakar” adı verilen, bitki posalarından yapılan bir çeşit macun sürülür ve yara, bir bez ile sıkıca bağlanır (MOLDA:550).

Kayrıçuluk:

Genellikle omuz ile dirsek arasında çıkan ve “kayrıçu” adı verilen iltihaplı yara ise “sibege” (bız)nin ateşte iyice kızdırılarak sterilize edilerek cerahatın akıtılması şeklinde temizlenir ve hastanın iyileşmesi beklenir (MOLDA:550).

Kan Aluu:

“Tabıp”ların bir kısmı ise “kançılık” yaparlar. “Kançı” olarak adlandırılan bu kişilerce herhangi bir yeri şişen, ağrıyan, moraran kimseler, hasta bölge neşter veya bıçak türü keskin ve sivri uçlu aletlerle kesilip kanatılarak iyileştirilmeye çalışılır (MOLDA:550).

Tamırçılık:

“Tamır”, nezle, soğuk algınlığı, grip gibi hastalıklara verilen ad olup “tamırçı”da bu tür hastalıkları tedavi eden kimse demektir. Üşütüp nezle, grip olmuş ve ateşi çıkan kişilerin tedavisinde ise hastaya bol bol su içirilir; hastanın direncini arttırıcı sulu yiyecekler yedirilir. Bir-iki ay, sadece su içerek iyileştirilmeye çalışılan hastalar bile vardır (MOLDA:548-549). Modern tıpta da ateşli hastalara bol su içirilip daha çok çorba, komposto gibi sıvı yiyecekler verildiği hatırlanacak olursa ve bu işlemin hastanın vücut ısısı ile çevresininkini eşitlemeye yönelik olduğu düşünülürse iki tedavi yolu arasındaki benzerlik dikkati hemen çekecektir.

Bu arada “kayrıçu”, “tamırçı”, “kançı”, “dubana”, “bübü”, “darımçı” adı verilen kimselerin bir çeşit “bakşı” (şaman) olduklarını ve bu eski din adamı, doktor, hukuk sorumlusu, şair-çalgıcıların (KÖPRÜLÜ) günümüzde de bazı görevlerini hala devam ettirdiklerini de vurgulamanın yerinde olacağına inanıyoruz.

Cinsel Gücü Arttırmak:

Özellikle yeni evlenecek delikanlılar için gerdek gecesinden birkaç gün önce üç defa arka arkaya “arkar” (dağ koçu)ın boynuzu havanda dövüldükten sonra bal ve çeşitli baharatlarla karıştırılarak yedirilir. Bu arada Ege Bölgesi’nde damat adaylarına keçiboynuzu ile balın birlikte yedirildiğini de hatırlatalım.

Kesik, Yarık Ve Şişlikler:

Herhangi bir yerinde yarık, çatlak ya da kesigi olan kimse ise o bölgeye dövülmüş çiğ et bağlandıktan sonra derinin birleşmesini beklemek suretiyle tedavi edilir.

Soğuk Algınlığı:

99 çeşit bitki yıkanır, ayıklanır ve kaynatılıp süzülükten sonra bir kaşık bal konularak içilmek suretiyle hastanın iyileşeceğine inanılır. Bunların içinde "karagan", "kılğan", "tevindik" gibi otlarla elma kabuğunun da olduğunu ve benzer işlemlerin Anadolu'da da uygulandığını söylemek istiyoruz.

Kaşınmalar:

Rusların "çistatel" adını verdikleri kahve çiçeği (mercankösk)ni kaynatıp suyu ile hasta bölge yıkanır, silinir.

Kırık:

Kırgız Türkleri'nde "tabıp" ve "otaçı"lar kırılan yeri bıçağın sırtı ile uzun süre sıvazlarlar. Bu, kırık kemiğin birleştirilmesini sağlayan bir işlemdir. Daha sonra kırık bölge tahta parçaları ile sabitlenir ve bir bez ya da ipe bağlanarak 4-5 gün beklenir. Eğer bu süre içinde hasta iyileşmezse, ayak veya kol şişer de morarırsa, kemik yeniden kırılarak işlem tekrarlanır.

Çıkık:

Bugün Anadolu'da "çıkıkçı" denilen Kırgız Türkleri'nde ise "tabıp" veya "otaçı" adıyla ifade edilen kimseler tarafından çıkan kemik yerine elle oturtulur ve bir bezle sarılarak sabitlenir; kol ise iş görülmez, ayak ise üstüne basılmaz. Ayrıca "Çıkığın iyileşme süreci de kırığa göre daha uzundur" diye kabul edilir.

Dikkat edilecek olursa bu grupta yer alan tedavi yöntemlerinin bir kısmı, Kırgız Türkleri'nin göçebe kültürlerinden kalma uygulamalardır. Geçmişteki kadar olmasa da, bugün bile hayvancılığın halâ geçerli olması sadece halk hekimliğinde değil, geleneksel hayatlarının hemen her sahasında da görülmesi bize, Kırgızların eski göçebe âdetlerini halâ koruduklarını göstermektedir.

3. Hem İlaçla Hem de Sihir ve Büyü Yoluyla Tedavi Edilenler:**Yüksek Ateş, Sık Sık Bayılma:**

Özellikle bazı köylerde, ateşi çıkan veya sebepsiz yere sık sık bayılan genç kızlar, çocuklar başta olmak üzere Kırgızların, evlerine çağırdıkları "baksı"dan medet umdukları da olmaktadır. Bu tür durumlarda baksı akşam vakti evine geldiği hastanın yanına diz çökerek kopuzunu çalar ve ruh çağırır. Daha sonra evin "tör"üne kadar gider ve geri gelip tekrar diz çökerek elleriyle hastalıkları, hastaya musallat olan kötü ruhları kovar. Sıra, kara bir koyunun kesilerek derisinin soyulmasına ve hastanın, o derinin içine konmasına gelir ve hasta yatağına yatırılarak üzeri iyice örtülür; terleme yoluyla da hastaların vücuttan gideceğine inanılır.

Kesilen hayvanın eti ise pişirilerek aile fertleri hariç, burada bulunan herkese yedirilir. Çünkü inanca göre, hastadaki kötü ruhların aile fertlerinden uzaklaşması gerekmektedir.

Soğuk Algınlığı, Grip, Romatizma:

Bu tür hastalıkların tedavisi için yeni kesilen hayvanın ateşe konularak bir tabakta eritilen ve soğutularak güneş görmeyen bir yerde bekletilen yağının hastaya ya da hastalanmaya meyilli olanlara yutturulması yahut da aynı şekilde hazırlanan at yağının hastanın karnına sürülmesi sırasında evin “aksakal” (dede, baba, ağza dualı biri)nin dua ederek tedavi edildiği olmaktadır. Genellikle de:

“Kuday başlaadan saktasın! Kudayga sıyındım, balanın oorusu başka cerge ketsin. Sularga ketsin, maldarga ketsin, baladan ırak bolsun. Kudayga calınıp calbarınıp bata kıldım, batam kabıl bolsun!” şeklinde söylenen bu dua sayesinde hastalığın bir başka nesneye geçeceğine inanılır. Çünkü eski Şaman kültüründen kalma düşünceye göre hastalık yol almaz; ancak başka bir varlığa geçebilir (İNAN:107).

Kırık:

İlaç ve duanın birlikte görülmesi, kırık için de söz konusudur. Nitekim birleştirilip sabitlenen kırık yerin “Kudayga calınıp calbarınıp tileymin (hastanın adı söylenir) batası kabıl bolsun, sınıktarın salıp ayagınan cürüp ketsin! Kudayga şükür kıldım!” şeklindeki bir dua ile iyileşeceğine inanılır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki:

1.Kırgızların çeşitli hastalıkların tedavisinde uygulanan pratiklerdeki şaman kültürüne geri giden “sihir ve büyü”, göçebelik ve hayvancılık yaparak geçindikleri hayat tarzlarına ilişkin “hayvanlardaki veya bir uzuvlarındaki gücün kullanılarak o gücün hastaya geçeceğine inanılması” ile “İslami unsurlar”ın büyük ve renkli bir yelpaze teşkil ettiği;

2.Söz konusu tedavi yöntemlerinin hemen hepsinin Anadolu’da halâ görülmesi, Orta Asya’daki hayatımızdan getirdiğimiz bu konuyla ilgili inançlarımızı bugün bile koruyuşumuz ve modern tıbbın ulaşamadığı hususlarda bölgelerin halâ bulunduğu;

3.İkinci grupta yer alan tedavi yollarının modern tıbbı paralel bir görünüm arzettiği yani yapılan uygulamaların tıbben bir açıklamasının yapılabileceği;

4.Halk hekimliğinde eski Şaman dualarının yerini bugün İslami bir özellik kazandığı, dikkati hemen çekmektedir.

Bunların yanında özellikle büyük merkezlerde yukarıda söz konusu ettiğimiz hususlarda modern tıbbın yanısıra geleneksel yollara başvurulmasının ise Kırgız Türkleri’nin sosyo-kültürel yapısını göstermesi açısından dikkat çekici olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKLAR

- BAYBOLOT UULU Talip, 1993, *Kırgız Tarihi, Uruvçuluk Kuruluşu, Türllüü Salttar, Kırgızdar 2. Tom* (Sancıra-Tarih-Muras-Salt) Bişkek
- İNAN, Abdülkadir, 1954, *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, TTK Yayınlarından VII, Seri no:24
- KÖPRÜLÜ, Fuat, 1989, *Edebiyat Araştırmaları - I*, İstanbul: Ötüken Yayınları Yayın No:186 Kültür Serisi:52
- MADEN, Ahmet, *Medikal Antropolojinin Uygulamadaki Yeri ve Önemi*” *Antropoloji Dergisi*, Ankara, s:97-100
- NAMATOV, Mirlan, 2001, *Kırgız Destanı, Er Tabıldı*, İzmir(Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Basılmamış doktora tezi)
- TÜRKDOĞAN, Orhan I, 1968, *Erzurum Bölgesinde Tıbbi Tedavinin Sosyo-⁶ Kültürel Safhaları, Türk Etnografya Dergisi*, Ankara, s:XI, ss:33-46
- TÜRKDOĞAN, Orhan II, 1973, *Bir Kasabada Geleneksel Tıp ve Modern Tıp Sürekliliği*”, *I. Uluslar arası Türk Folkloru Semineri Bildirileri*, Ankara 8-14 Ekim, ss:40-47
- TÜRKDOĞAN, Orhan III, 1987, *Tıbbi Folklor Açısından Sağlık-Hastalık Sistemi, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV, Cilt I (Gelenek Görenek İnançlar)*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, MFAD Yayınları 86, Seminer-Kongre Bildirileri Dizisi:23
- YÖNTEM, Ali Canip,1930, *Epopé (Epopée) Edebi Nevilerle Mesleklere Dair Malumat*, Devlet Matbaası İstanbul
- Ziya Gökalp,1974, *Türk Medeniyeti Tarihi, İslamiyetten Evvel Türk Dini I. Kitap* (Haz: Fikret Şahoğlu, İstanbul: Türk Kültür Yayını:5

KAYNAK KİŞİLER:

GÜLMİRA MANATOVA:

Doğum Yeri : Kırgızistan

Tahsili : Yüksek

Yaş : 30

Halen İzmir'de Dokuz Eylül Üniversitesi'nde doktora yapmaktadır.

MİRLAN NAMATOV:

Doğum Yeri : Bişkek-Kırgızistan

Tahsili : Yüksek

Yaşı : 32

Halen Almanya Gothe Enstitüsü'nde yardımcı doçent olarak çalışmaktadır.